

IL·LUSTRACIONS D'ENRIC MARQUÈS

Llorenç Espígol i les guerres de remença. Memòria mítica d'aniversari

JOSEP VALLS i GRAU

1.— EL PUIG-ALDER, 1484

Potser tot va començar ja durant els anys del rei Alfons: llarguíssimes absències per causa d'unes feines que aquí ningú no va entendre mai, quan la cosa no estava ni per opulències ni per despeses, estant com estava el país patint els set calzes. Perquè si no, què hi havia d'anar a fer el rei, tan sovint, a la llunyana Itàlia? Anys de legislació vacil·lant, incúria, abandó dels autèntics problemes del poble. No n'hi havia per menys. Empreses enlluernadores a l'altra riba de la Mediterrània, despreocupació generalitzada de la qual el monarca era el primer de donar-ne exemple... qui sap! el poble, que sembla tenir una facultat especial a l'hora de qualificar, potser, anys a venir, l'anomenarà el Benèvol, l'Indulgent o el Longànime, però no pas precisament perquè el monarca s'ho hagués proposat, ans al contrari. I encara es veu que hi ha una complicació subsidiària: els prohoms, que d'aquestes coses hi entenen, contaven que el rei Alfons era diferentment titulat segons que es referís a l'Alfons d'aquí o a l'Alfons d'alguna contrada. Així, en tot rigor, calia dir que era Alfons IV de Catalunya, Alfons V d'Aragó, Alfons III de València, i Alfons I de Nàpols i de Mallorca. Embull sobre dificultat. Mossèn Buada, rector de Sant Iscle, la vila del castell de Colltort, contava als vilatans les magnificències d'una arcada triomfal que un tal Francesco Laurana havia erigit en honor al rei —en aquest cas era Alfons I—, a la remota Nàpols. Mossèn Buada ho havia vist amb els

seus propis ulls: Un arc treballat amb una pedra tan dura com el basalt de la vall, allà a la porta mateixa del Castelnuovo, la residència italiana en les repetides escapades de casa nostra.

Diner crida diner: aquestes empreses italianes, els viatges, el ròssec de secretaris i servidors, de dames i cavallers que tothora envoltava el monarca, produeix importants sagnies pecuniàries i les misses no arriben. Llavors al senyor rei Alfons li passa pel cap d'enviar gent pertot arreu, que miri d'estirar sous d'allà on es pugui, sense aflacar. Als senyors, és clar, cal tenir-los contents: no els demanaran res, o el mínim indispensable, simbòlic. I potser així començà tot plegat. Qui sap!

Llorenç parà de caminar i es girà de cara a la vall. Es deia tot això a si mateix, i anava assentint imperceptiblement amb el cap, com si cada tret particular anés component i confirmant una imatge que ell ja se sabia. Contemplà de fit a fit el paisatge. A poc a poc, i resseguint els quatre horitzons, com un esparver desvagat. A mida que anava pujant cap a Puig-alder, la vall se li anava obrint a la vista, ara un pas ara un altre, amb tots els seus racons i planells: l'Estdat, el Pla dels Bastons, el vessant del Vellac, el Clot Fondo, la plana del Contaller, el Puig d'en Sala... Tot ho havia voltat, de jove, moltes vegades fent companya a l'oncle Francesc, que sempre anava atrafegat com un home boig, i tan aviat era aquí com volia ser allà. Aquestes

serres, les havia trepitjades en totes direccions, havia carenejat tot el Puigsacreu i turons contigus, havia vorejat mil vegades el cingle de Rocalba i rossolat altres mil pels rostos de Terrablanca. Amunt i avall por tots els serrats, res no l'havia atemorit mai.

Llorenç era un home madur que es dedicava al plàcid ofici de paraire. Precisament avui anava a concretar preus d'un ramat per a esquilar i treballar-ne la llana. La conversió de l'au de presa que havia estat en l'aviram domèstic que semblava ara, per a Llorenç Espígol era com una forma d'exorcisme. Quelcom misteriós s'havia produït dintre seu, en molt pocs anys. Es passà la mà per davant del rostre com qui esquinça una teranyina; volia oblidar-ho una mica tot. Ja n'hi havia prou de guerres, lluites, fam i persecucions. Tot havia passat, i ningú no diria que quelcom molt més greu s'estava covant potser encara. La placidesa de la vall li semblava més embolcall que contingut. Molta cosa era adormida sota les cendres del record i el temps havia esmussat moltes arestes. Només en ocasions com ara, en contemplar sense cuïta l'escenari de tantes i tantes facècies de tots colors, aquella cendra desvetlla dintre seu encara la roentor somorta d'alguna brasa llunyana. I això a Llorenç Espígol li produí uns tremolins d'excitació, com de llebres al clar de lluna.

A migdia, les grasses serralades del Corb i de Fontpobra, tancaven la vall d'una manera sumptuosa, definitiva, recta. Més enllà començava a distingir-se —més amunt ho veuria millor—la Marbolenyà i el Murrià. Temps ha que per als pagesos de la Vall d'Hostoles i de molt més enllà, des d'Anglès fins al Collsacabra, des de Llémèna a Camprodon, aquestes serralades eren conegudes per "les muntanyes d'en Verntallat". I és que l'oncle campa per aquests cims com ho fa a la sala gran del seu casal de Sant Privat. Qualsevol fondalada d'aquestes, qualsevol serrat o comella, és lloc de reunió per acordar els pagesos entre ells de no pagar ni un sou més a ningú, ni al Senyor ni al Capítol, per causa de remença personal o de propietat. A Llevant, les elevacions del volcà del Traitèr, la Llosa del Rei i el puig altívol del Castell d'Hostoles, com un buc de vaixell agosarat tallant-se sobre el pla de Cogolls, just a sobre el petit oratori de Sant Pelegrí.

Persuadit de la general bondat de la naturalesa, continuà camí amunt. Santa Pau quedava a dues hores de camí, i al vespre volia tornar a ser a casa: el ciri era curt i la processó llarga. En passar just al coll de Puig-alder, però, no pogué resistir l'abelliment de seure's una estona i contemplar llargament les valls germanes. I ara sí que el castell se li apareixia per complet a la vista. Va pensar fugaçment en totes les intrigues covades entre aquells espessos murs de basalt, les llegendes que parlaven de mines subterrànies que anaven del castell al gorg de la Mola i enganxava llavors les balmes de la Torra, dels senyors que, des de la torre de l'homenatge estant, contemplaven els últims estremiments dels condemnats a mort, penjats allà baix al turó de les Forques... Ara, els remences més agosarats i també els més danyats per aquelles lleis estranyes i forasteres, se n'havien apoderat. L'oncle, el vescomte Francesc de Verntallat, jugava fort altra vegada la carta dels pagesos de la vall. I aquesta era una trifulga més, perquè des dels immemorials temps del Senyor Miró d'Hostoles fins ara, quants tràngols, quants disbarats, quants canvis...! El que en sabia de tot això, era mossèn Buada. Llorenç encara recordava amb plaer i recança alhora, aquelles llargues vetllades a la rectoria de Sant Iscle. El savi rector, amb aquella veu vellutada adquirida sens dubte a les sagristies, explicava les meravelles ocorregudes en temps de Guillem, el fill del llegendari i ardit comte Bernat de Tallaferró. O les de Galzeran de Cartellà, assetjat dintre aquest castell per les tropes de l'Infant Pere, el fill del gran rei en Jaume, ara fa dos-cents trenta

anys... I mossèn Buada resseguia el fil de la història. Quan arribava al mil tres-cents dotze, s'esplaiava en l'exposició de la vida exemplar de Beatriu, senyora d'Hostoles, vescomtessa de Rocabertí i filla de Guillem i d'Ermessenda. En aquell temps, a tota la vall, hom ja comptava cent divuit focs, que venia a representar unes cinc-cents ànimes: aquest paratge ja era important. Però al cap d'uns anys, el rei Pere, dit el Cerimoniós, es veu obligat, per causa de la guerra amb Castella, a vendre les set parròquies de la vall, tot plegat per set mil sous d'aquell temps. Arriba ara un Senyor malvat, dolent per als seus

Llorenç Espígol

vassalls: els esprem, els obliga, es fa valer tots els usos del Senyor, des del primer fins a l'últim. L'època és dolenta cosa de no dir, la gent es torna més pobre que un Déu te'n do, i no hi ha ni gra ni boll. El Senyor es fa odiar dia a dia. Fins que al mil quatre-cents setze, la jurisdicció passa a la Corona per revenir, al cap d'una trentena d'anys, altra vegada a la possessió del Senyor Dalmau de Rocabertí. Sí, ben cert, alts i baixos per a triar i remenar, i aquest castell és durant una llarga època l'anell de roda de la vall i de totes les parròquies. Tot sembla giravoltar aquest tossal arrogant amb dependència, por, misteri.

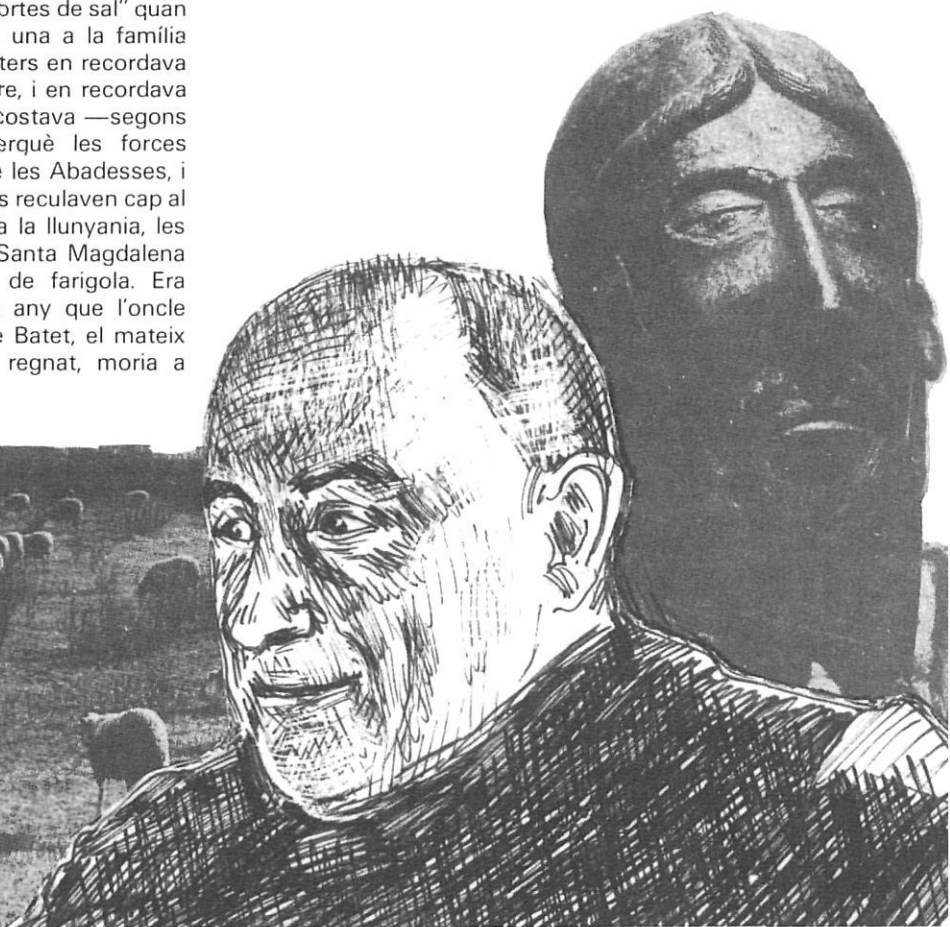
Ara, quan el rei Ferran anomenava l'oncle Francesc vescomte del castell i de la vall, la gent s'ho prenia com una paga personal per tot el que Verntallat havia fet per la causa de la Corona. Però l'oncle no. L'oncle més aviat s'ho prengué com un reconeixement per part del senyor Rei d'un diem-ne territori remença lliure. Aquest era el gran, l'autèntic triomf per a l'oncle, i li feia un gran goig de parlar-ne i contar-ho arreu d'aquesta manera.

Llorenç s'alçà per continuar el camí. Féu unes passes amb la cara girada enrera, i resseguí, per les filerades d'ufanosos pollancres, el curs del Brugent molt ben marcat allà al fondal. Resseguint el riu també, anys enrera, quan encara era un marrec, acompanyava les carretes carregades de blat que, comprat, deien, al Rosselló, era portat fins a la Girona assetjada per les tropes de la Diputació General. Ell i molta altra mainada anaven a esperar les grosses carretes tirades per bous al Coll de Bas i les seguien fins al bosc de la Torra, el tombant de la Plana i més enllà i tot. D'aquells carreters, en recorda que cantaven unes cançons que el pare en deia "fortes de sal" quan un dia Llorenç, a l'hora de sopar, en cantà una a la família reunida al voltant de la taula. D'aquells carreters en recordava el color de la pell: un color de pa a mig coure, i en recordava els pèls i senyals de les peripècies que els costava —segons deien— arribar a Girona cada viatge, perquè les forces enemigues dominaven Ripoll, i Sant Joan de les Abadesses, i Anglès, i Besalú... Quan Llorenç i els companys reculaven cap al poble, ara camí amunt i de cara a Ponent, a la llunyania, les muntanyes de Sobremont, el Puigsacalm i Santa Magdalena s'adormien enmig d'una boirina de color de farigola. Era —Llorenç tenia bona memòria— el mateix any que l'oncle Francesc s'havia casat amb la tia Joana, de Batet, el mateix any que el rei Pere, dit el Quart, de xic regnat, moria a

Granollers. Era en plena batussa dels pagesos de remença, amb l'oncle tothora al davant, contra les creixents exigències dels Senyors. L'oncle, pobre oncle, havia de lluitar contra molts fronts, i havia de procurar mantenir sempre acontentat —o quiet almenys— el Rei. I quan semblava que alguns caps ja començaven a lligar després de set anys de lluita ferotge sense parar ni un sol dia, el capítol de la catedral de Girona llança una Ordre declarant-se aferrissadament contrari als privilegis que reclamen els remences. I diu d'una manera concloent que no perdonarà ni un sol delme a ningú, que no renunciarà ni a un sol dret, encara que el país estigui, com hi està, en guerra oberta i encesa.

Prou que l'oncle s'escarrassava a fer-ho saber a tothom, prou que ho escrigué clarament al seu amic abat de Casseres: "Yo no deman sinó justícia, pau e concòrdia, pel major fins al menor". I aquell bàndol que feu clavar al cancell de les set parròquies, ho explicava amb evidència: "... Car la mia lança no ses levada per les remences anullar ni altres drets, mas per demanar mon senyor, lo Senyor rei natural de Aragó, qui donàs dret e juy justícia als huns e als altres hòmens de Cathalunya..." Aquell mateix any es cremà tot l'arxiu de la catedral de Girona. Miser Alfonsel.lo aviat ho tingué arreglat: "Els pagesos hi han calat foc". Del record de les carretes de blat fins al bàndol de Verntallat, Llorenç havia recordat un grapat d'anys, des de la seva infantesa fins que es casà amb Joana de Verntallat, de Sant Privat de Bas, neboda carnal del distingit cabdill. L'oncle assistí al convit quan es veia obligat, una vegada més, a seguir la lluita.

Van haver de retirar-se les tropes franceses del Duc de Lorena perquè Verntallat pogués entrar triomfant a la ciutat d'Olot. Fou una entrega simbòlica, feta per ordre del rei Joan.

Llorenç i la seva esposa hi assistiren. Pogueren escoltar de llavis dels directíssims enviats del Rei a l'acte, que era voluntat reial que ben aviat s'acordés un perdó general i es promulgues-sin les condicions de capitulació. El rei convocaria de seguida els prohoms per a la signatura, a Pedralbes. El dia d'Olot fou una exultació general per tothom, tant per l'acte que representava el triomf dels remences i del seu cabdill, com per les perspectives de pau que s'obiraven.

Però del rei Joan, la veritat, no se'n podia esperar gaire res de bo. Si bé la seva actuació general semblava decantar-se tothora a favor dels remences, les reclamacions dels Senyors que volien recuperar les rendes perdudes sobre els camperols, no deixaven viure el monarca. Al cap i a la fi, no ens enganyéssim pas, eren els senyors els qui el sostenien i els qui podien, per mil artèries, segar l'herba per sota els peus a qui ells volguessin, i al mateix rei i tot. Tothom n'era conscient. La veu del poble assegurava que les incerteses i confusions del propi rei el portaven d'aquí d'allà, en un defici continuat cercant el que no hi havia manera de trobar. Joan i la seva Cort tan aviat eren aquí com a Perpinyà, com a Barcelona, com a Lleida, com a Cervera... I la gent invocava el record del príncep Carles, dit de Viana. Llàstima que morís tan jove, a ell sí que tothom l'hauria seguit ben de grat. Ja el ser reconegut com hereu aquell a qui realment volia i estimava el poble de Catalunya, fou un gran triomf en el qual tothom es complagué. Llorenç havia viscut l'empresonament del primogènit, i havia conegut els insistents rum-rums de falsedat i traïció, atribuïts a la reina Joana de Portugal i a la seva manifassera parentela. Quan, a la vall, la gent començà a sentir a parlar de la "Concòrdia de Vilafranca", la notícia del reconeixement oficial del primogènit com a successor de la Corona, arribava junta gairebé amb la trista nova de la mort del jove, sofrent i perseguit príncep. A totes les cases de la vall, al poble de Sant Feliu de Pallerols, al lloc de les Planes, a Sant Iscle, pertot arreu es resaven pregàries adreçades al príncep Carles, que intercedia en les necessitats dels més humils sobretot. Les seves despulles eren considerades sagrades, i molta gent arribà a atribuir-li la paternitat de miracles autèntics.

Quan ara fa cinc anys —sembla que era ahir!— arribava el rei Ferran, els estaments i corporacions el van rebre gairebé com un nou Messies que havia de resoldre totes les qüestions pendents. Només el poble callava i esperava veure-les venir. I, ben cert, el brillant estel duia un pes a la cua: aquest aragonès casat amb castellana, vivia en un altre món: De seguida sortí amb l'estirabot que calia abans que res anar a Itàlia a aturar les tropes turques, que eren una amenaça per al món creient. Ningú no sabia explicar-se mitjanament bé el perquè d'aquesta nova i arriscada empresa, quan aquí mateix els problemes eren —són— tan greus i tan urgents. L'única cosa que tothom desitjava era acabar de liquidar la guerra civil entre el rei Joan i la Diputació General, i que tothom en sortís el menys escaldat possible. Però no. Al Senyor Rei no se li acut altra missió que la de promulgar una constitució remença que titula "Com per lo senyor", on pretén restablir tots el drets senyoriais tal com eren abans de l'any cinquanta-cinc. Afegit inútil, solució postissa si n'hi ha una. Un paper així no pot respondre de cap manera a les circumstàncies creades amb quaranta anys de pugna i cent anys de reivindicacions remences. I ja hi tornem. I ara els pagesos tornen a ocupar el Castell d'Hostoles, i aquest Castell de Puig-alder, i el de Colltort, disposats a no deixar-se escalar una altra vegada.

Algú d'aquests que hi ha ara murs endins deu haver estat el qui l'any passat va matar el procurador Joan Desvern que corria per la vall tot reclamant censos i prestacions endarrerides. La resposta a les pretensions del Capítol de Girona fou una llança clavada al mig del pit del seu enviat i el cos llançat

al Brugent. Uns quants dies després el troben a l'altura de l'Hostal del Fang, a prop de la vila d'Amer i per escarment, detenen un d'aquests que ells en diuen rebels, prou conegut a les set parròquies i més enllà: Pere Joan Sala, un anarquista bucòlic, un revolucionari xarbotant, un homenic de rostre esmolat, que el fa semblar a una rata afamada. Pere Joan Sala: una voluntat implacable, una satànica tenacitat, obscur en els designis, ràpid en l'execució. Un déu nòrdic, hom diria, si no fos per la mesquinesa de la seva còrpora. Però el presoner no els dura gaire: al cap de tres mesos Pere Joan Sala ja torna a ser al Castell d'Hostoles, escapat de la presó de Girona. Encara hi és. Potser des de qualsevol finestrella sotja ara mateix Llorenç Espígol que ha quedat com aclaparat per tot aquest llarg històric i que li ha passat pels ulls del magí en ben pocs moments. L'home sembla fascinat de revivre-la en el mateix escenari dels fets, i resta dret, palplantat, al vessant més alt del Puig-alder.

2.— LA PLAÇA DE LA MERCÈ, 1485.

La casa de Llorenç Espígol és espaiosa de part de dins i per fora és imponent, sembla un petit calc del castell de l'oncle: tota la pedra basàltica negra, domina tres carrers: el del Centre, el carrer del Molí Gros i el pont nou i la plaça de la Mercè. Enllà de la plaça, als afores de la vila, uns amples camps atrauen la vista de Llorenç; el vent baix hi mou onades, per l'espessor de l'herba, en canviant matisos de verd. És l'estiu. Fa calor, a la vall; una calor apelagosa i per més obligar-vos bufa el feixuc ponent. És migdia. Alguns ramaders passen amb les seves vaques, des del carrer del Centre fins a l'abeurador d'animals al costat de la font pública, aquí a tocar el pont nou. Les vaques caminen amb el seu normal emmandriment, brandant llànguidament les conformades testes sota el sol de juliol. Llorenç espera el bisbe Margarit. Es passeja amunt i avall de l'ample estança. Se sent una olor estranya i solemne, com la del cuiro vell dels setials. Hi són presents el notari Miquel Ombert, personatge nerviós i tothora impressionable, com una fadrina amb un home sota el llit. Nicolau Prat, gran terratinent a qui pertany tot l'Estaldat i Artigues Roges, que té un etern aspecte de no tenir mai res a fer i tenir tot el temps per fer-ho, home apersonat i bonyegut, que ningú no sap ben bé de què viu, perquè les terres que podrien ser profitosos camps, són uns erms carregats d'aristols, bardisses i figueres bordes. Hi ha també Marc Vilar, paraire com Llorenç, i amic íntim de l'amo de la casa. Joana està neguitosa, no para d'anar d'ací d'allà donant ordres als servidors i cuidant que tot estigui a punt quan faci acte de presència el bisbe de Girona. De tant en tant, entre els servents se senten uns riures ofegats i un cloqueig de dones joves, tot fa pensar que l'esdeveniment és important. El bisbe Margarit ve de Sevilla i porta plens poders de part del Senyor Rei per a pactar les condicions que han de posar final d'una vegada per totes a la guerra que ja fa més de set anys que dura. El rei Ferran té voluntat decidida —sembla— d'acabar amb aquestes sagnies internes, entre altres raons perquè l'home ha fixat la vista en empreses molt més importants i excelsos, al dir del bisbe i dels qui ho han sentit del rei.

Aquesta serà avui la primera reunió entre les parts, i una segona trobada és prevista que se celebri al Vilobí d'Onyar aquest mateix juliol. De la reunió de totes les bandes, n'han de sortir els noms dels homes que hauran d'anar a signar la Sentència Arbitral proposada per la Corona. Aquests mateixos homes després tindran una amoinosa tasca: la de recaptar tots

Llorenç Espígol

els impostos derivats dels "deutes de guerra" que això sí que el rei no està pas disposat a perdonar. L'oncle Francesc ho té decidit: hi anirà ell personalment, allà on el rei el cridi a signar, i vol que el nebot Llorenç l'acompanyi; així ho ha decidit tota la família. Francesc de Verntallat s'ha hagut de retractar públicament de la famosa "Crida de Constantins", que tant d'enrenou i fervor popular havia aixecat uns anys enrera. El crit de guerra de milers de gorges enardides s'ha anat extingint de mica en mica, com la lenta i silent agonia d'un peix sobre el rostoll. El "Via fora! Sagramental!" Ja no s'escolta ni tan sols a les Muntanyes de Verntallat. Encara més: per poder negociar, la Corona ha demanat que prèviament tots els castells en poder dels rebels siguin restituïts, o si no no hi havia Sentència. El mateix Llorenç Espígol, amb un grapat d'homes, ha hagut de prendre, en un assalt en tota regla, el de Milany. Sort que el Senyor havia marxat emportant-se amb ell l'únic que li interessava, el presoner que amb ell tenia i havia deixat una guarnició només d'uns deu o dotze homes. Un cop els castells controlats per Verntallat i els seus, ara ja es podia pensar en la signatura i acabar la ferotge contesa. Més tard, per tal d'organitzar tot l'afer dels delmes i de les redempcions de deutes que sorgirien, caldria crear un gran sindicat que aplegués tots els remences afectats. Tirar endavant tot això era una gran feina. El cabdill volia que Llorenç hi prengués part activa. El nebot era de la seva plena confiança. Llorenç prou que ho sabia tot això, i ho anava pensant i cabdellant, assegut en aquests moments al festejador de l'estreta finestra de la plaça de la Mercè, quan de lluny veu arribar els primers homes del seguici del bisbe Margarit, l'emissari reial.

l'oncle, com quedaria? El castell i el vescomtat d'Hostoles havien de tornar, a no trigar gaire, a la Corona. Hi havia rumors que asseguraven les compensacions del rei al seu fidel capità Francesc de Verntallat. Es parlava d'unes cases al carrer Regomir de Barcelona... Però si senyors i vassalls posaven ara

les seves discòrdies en mans del rei com a àrbitre únic i suprem, a Verntallat només li restava anar allà on Ferran el cridés, signar, acotar el cap i tornar-se'n cap a casa. De cabdill exultat, es convertiria en un escolà d'amén. Verntallat sofria per dintre, però només deixava traslluir l'emoció pel guspireig dels seus ulls foscos: sempre havia cregut en la majestat del capteniment... "Record i espera" —pensava el vescomte—. Però què és l'home sobre la terra sinó només això, record i espera? Com a paga, ja ho veieu: un carrer de cases a Barcelona.

L'espina que li quedava al vell cabdill era, però, prou important: volia saber, i ho sabia avui mateix pel bisbe, si el domini útil dels masos seria efectiu i ple per als camperols, si en podrien disposar i vendre i transferir sense permís dels amos. Era l'última qüestió que volia que quedés clara i neta per part de tothom. Li semblava importantíssim, essencial. Així ho havia dit i ho repetia a tots els homes que avui esperaven el mandatari reial. Així ho havia explicat al notari Ombert, a Nicolau Prat, a Marc Vilar, al nebot Llorenç. Amb una passió que difícilment podia dissimular, els preguntava quin era el seu parer, si el rei negaria o no aquestes facultats als pagesos. Els units alçaven les espatlles, no podien endevinar res. Aquell home que arribava envoltat amb una favorable boira de llegenda, i que ja havia travessat la Plaça de la Mercè i ara mateix enfilava el pont nou, portava l'explicació. De fet, a Verntallat no gaire res no li importava la condemna que hi hauria, de pagar grans quantitats a l'erari reial i les indemnitzacions de guerra als Senyors, si el domini dels masos era efectiu, era veritat, era concret...

Quan el bisbe Margarit tomba la cantonada del carrer del Centre, els cavallers del seguici que hi són més a prop, poden endevinar en el rostre del prelat un lluminós, minúscul enriolament.

Figueres-Sant Feliu de Pallerols,
febrer de 1985.

